

KUML 19
79

KUML ¹⁹₇₉

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1980

OMSLAG: Drejerens drøm. Fra Overbygårdskamlen.

*Redaktion: Poul Kjerum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet, Viborg a-s*

*Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.*

Copyright 1980 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-70701-5-01-01

INDHOLD/CONTENTS

<i>Christian Fischer</i> : Moseligene fra Bjældskovdal	7
The bog corpses from Bjældskovdal	41
<i>Markil Gregersen</i> : Moseliget fra Elling. En retsmedicinsk undersøgelse	45
Medico-legal examination of the peat-bog body from Elling	56
<i>Bent Langfeldt og Jørgen Raahede</i> : Moseliget fra Elling. Røntgenundersøgelse	59
X-ray examination of the Elling find	65
<i>H. P. Philipsen</i> : Moseliget fra Elling. Kæbeknogledele og tandforhold	67
Dental investigation of the peat-bog body from Elling	72
<i>Henrik Tauber</i> : Kulstof-14 datering af moselig	73
Carbon-14 dating of peat-bog bodies	78
<i>Torsten Madsen</i> : En tidligneolitisk langhøj ved Rude i Østjylland	79
An Early-Neolithic long barrow at Rude in eastern Jutland	105
<i>Jørgen Lund</i> : Tre førromerske kældre fra Overbygård	109
Three Pre-Roman Iron Age cellars from Overbygård	136
<i>Jens-Henrik Bech</i> : Overbygårdkælderen. Datering af keramikken	141
Dating of the pottery from the cellars at Overbygård	149
<i>Stig Jensen</i> : Tre østjyske jordfæstegrave. Fra ældre romersk jernalder	151
Three inhumation graves in eastern Jutland from the Early Roman Iron Age	164
<i>Stig Jensen</i> : En nordjysk grav fra romersk jernalder. Sen romersk jernalders krono- logi i Nordvesteuropa	167
The Chronology of the Late Roman Iron Age in northeastern Europe	194
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : To tekstilfragmenter fra romersk jernalder	199
Two textile remains from the Roman Iron Age	204
<i>Erik Moltke</i> : Kong Haralds mishandlede Jellingsten	205
King Harold's mishandled Jelling Stone	217
<i>Otto Mørkholm</i> : Nye møntfund fra Failaka	219
New coin finds from Failaka	230

MOSELIGET FRA ELLING

En undersøgelse af kæbeknogledele og tandforhold

Af Hans Peter Philipsen

Der foreligger kun få odontologiske undersøgelser af Danmarks forhistoriske befolkning, og de har i overvejende grad været koncentreret om to fænomener, nemlig tandlid og kariés (huller i tænderne). Christophersen (1) har beskrevet tandforholdene i yngre stenalder og bronzealder gennem en undersøgelse af det kraniemateriale, der da forelå på Nationalmuseets første afdeling. Senere har samme forfatter (2) beskrevet tændernes tilstand hos en vikingetidsbefolkning hidrørende fra gravpladsen ved Trelleborg nær Slagelse. Endelig må nævnes tilsvarende undersøgelser af tandforholdene hos den tidlige grønlandske befolkning (3). Moseliget fra Grauballe (»Grauballemanden«) underkastedes ret omfattende undersøgelser, bl.a. patologisk-anatomisk og retsmedicinsk (4), men også odontologisk foreligger en ret detaljeret beskrivelse (5).

Det her undersøgte materiale består af fire adskilte og identificerbare menneskeknoglestykker (fig. 1):

- I: højre side af underkæben (mandibula) frem til hjørnetandsregionen
- II: midterste, forreste del af underkæben fra højre hjørnetandsregion til og med venstre sides 2. præmolarregion
- III: den tandbærende del af overkæbens (maxilla) forreste, venstre side samt
- IV: den tandbærende del af overkæbens forreste højre side.

Forsøg på køns- og aldersbestemmelse

De undersøgte kæbeknoglestykker præges af ganske betydelig skrumpning, nogen forvridning og en ret ensartet mørkfärvning, karakteristisk for moselig. Materialet er dog i det store og hele så velbevaret, at muskelsporene, dvs. de uregelmæssigheder på underkæben, der viser hvor tyggemusklerne har hæftet sig, kan vurderes. I hageregionen samt ved underkæbevinklerne findes muskelsporene kun svagt udviklede. Disse fund støtter den opfattelse, at det mest sandsynligt drejer sig om knoglerester fra en kvinde.

En aldersbestemmelse er blandt andet vanskeliggjort af manglende intakte tænder (se senere). I den bevarede underkæbehalvdel findes imid-

lertid tomme tandhuller (alveoler) efter såvel visdomstand (8-) som næstsidste kindtand (7-). Selvom man mangler kendskab til tændernes frembrudstider hos »mosefolket« kan man dog forsigtigt anslå personens alder til 20 år eller derover. Til en vurdering af en øvre aldersgrænse, kan højden af knogleskillevæggene (knoglesepta) mellem alveolerne tjene som en vis rettesnor. Da disse knoglesepta kun synes let reduceret i højde, må det under alle omstændigheder dreje sig om en yngre person, der næppe kan være over 30 år. Dette understøttes yderligere af placeringen af foramen mentale (se senere).

Detailbeskrivelse af de enkelte knoglestykker (I-IV), herunder røntgenbeskrivelse

Som følge af skrumpningsfænomener og den af humussyre forårsagede afkalkning er knoglestykkerne meget lette. Knoglernes stærkt nedsatte kalkindhold viser sig endvidere klart på røntgenbillederne, der i øvrigt ikke synes at afsløre sygdomstegn, hverken i eller uden for de tandbærende områder.

Ad I; På udsiden af denne del af underkæbeknoglen findes et ca. $5 \times 1\frac{1}{2}$ cm stort, mørkfarvet, »garvet«, blødtvævsstykke, strækkende sig fra området udfor 1. kindtand hen til hjørnetandsregionen. Det må dreje sig om rester af den dækkende hud med underliggende blødtvæv, svarende til højre nederste forreste del af kind/læbe. På hudstykkets overflade findes flere 1-2 cm lange hår af rødbrun farve. De synes ikke at stikke ud fra hudoverfladen, men er nærmest indlejret i overfladelaget. Man får således opfattelsen af, at det drejer sig om hovedhår, der er trykket ind i hudens overflade. Der er ingen tegn til egentlig behåring af hudområdet, f.eks. i form af skæg eller skægstubbe. Hudstykket lader sig ret let fjerne fra underkæbeknoglen udside, til hvilken det kun punktformigt er fæstnet 3-4 steder. Den derved blotlagte knogleoverflade viser tydeligt foramen mentale, der er et lille hul eller rettere udmunding fra en knoglekanal, der indeholder et kar- og nervebundet, af hvilket der iøvrigt findes små rester bevaret i knoglekanalens udmunding.

Foramen mentales beliggenhed – lidt under midten af knoglehøjden på dette sted – tillader at drage den konklusion, at personen ved dødens indtræden næppe har været over 30 år. Foramen mentale »flytter sig« med stigende alder opad mod kæbevoldens top i takt med knoglens gradvise svind og et eventuelt tandtab. Hos en ældre person vil foramen således ligge ganske nær kæbevoldens øverste kant. Måling af kæbevinklen er meget usikker på grund af udtalt skrumpning og forvridding af knoglestykket og giver derfor intet bidrag til aldersbestemmelsen.

Den opadstigende del (ramus) af underkæbestykket (fig. 1) bærer bagtil et velbevaret fremspring med ledhoved (processus condyloideus), der har været en del af højre kæbeled. I dette område findes ligeledes flere hår – formentlig hovedhår – af rødbrun farve, fæstnet til knoglens overflade. Fortil findes et spidst fremspring (processus muscularis) hvortil en af de store tyggemuskler har hæftet sig.

Den tandbærende del af underkæbeknogle viser alveoler efter følgende tænder: 8, 7, 6, 5, 4-. Svarende til den forreste rod af 6-, samt 5, 4- ses rester af tandrødder. De øvrige alveoler er tomme som udtryk for, at tænderne er faldet ud efter dødens indtræden (ved fremdragning af liget eller under senere transport). Røntgenoptagelser bekræfter disse fund.

Ad II: Det forreste underkæbestykke kan uden større vanskelighed »sættes sammen med« den under I beskrevne underkæbehalvdel (fig. 2), således at ca. 2/3 af underkæben kan ses i sammenhæng. Dette forreste underkæbestykke er præget af ret udtalt opsplitning og skrumpningsfænomener, specielt svarende til den indadvendte (konkave, tungevendte) flade. Udsiden viser i midtlinjen en ret tydelig hageprominens (protuberantia mentalis). Muskelsporene er dog også her lidet udtalte (kvindeskelet). Også på

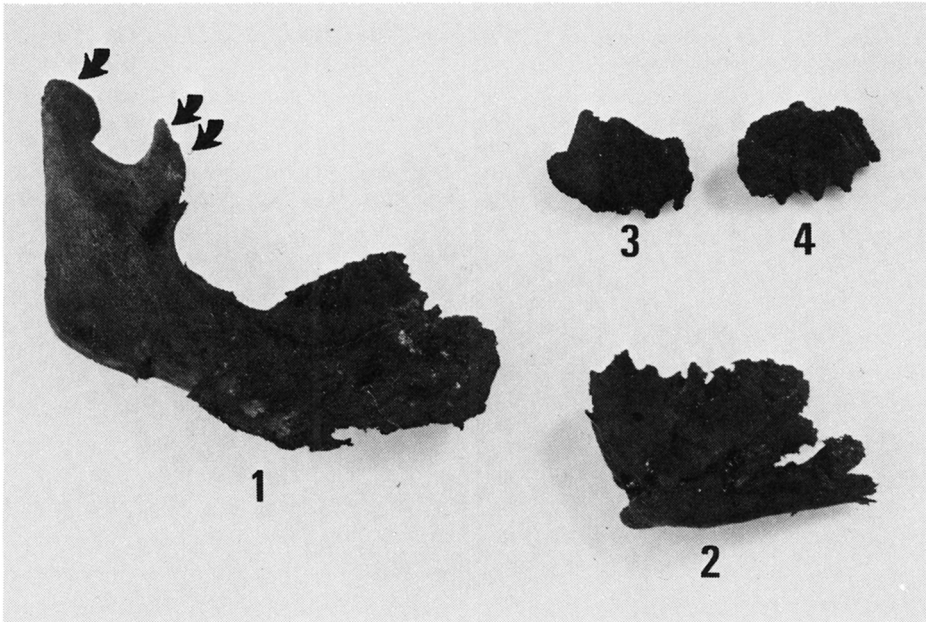

Fig. 1: Skeletdel fra underkæben (1 & 2) samt overkæbe (3 & 4). Bemærk velbevarede led – (én pil) og muskelfremspring (to pile).

Skeletal parts from lower jaw (1 & 2) together with upper jaw (3 & 4). Note the well-preserved joint (one arrow) and muscle projection (two arrows).

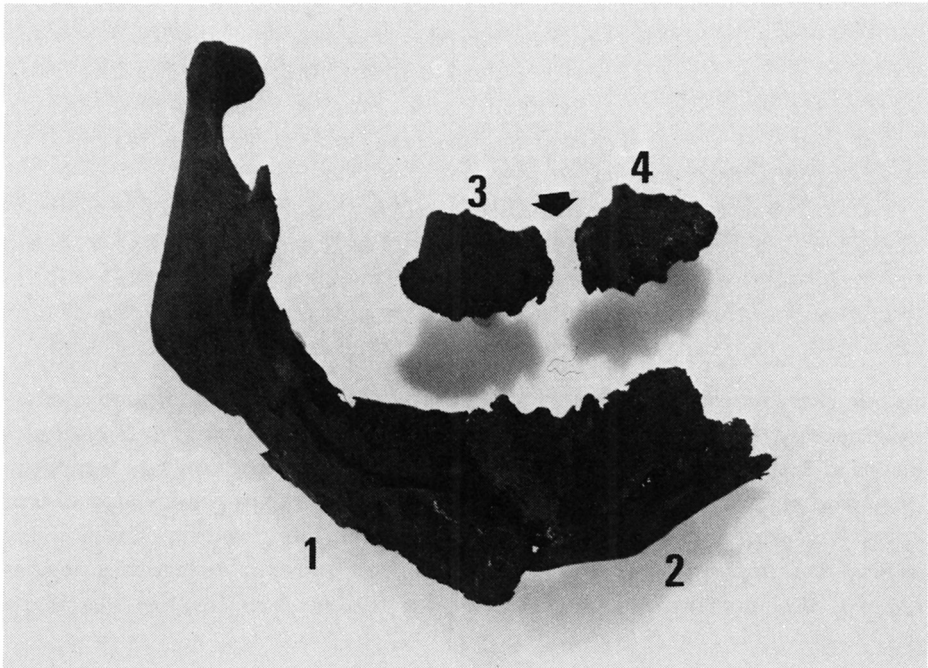

Fig. 2: Underkæbeknoglestykkerne (1 & 2) sat sammen. Overkæberesterne (3 & 4) passer sammen langs knoglesømmen (pil).

The bone fragments from the lower jaw (1 & 2) fitted together. The upper jaw fragments (3 & 4) fit together along the suture (arrow).

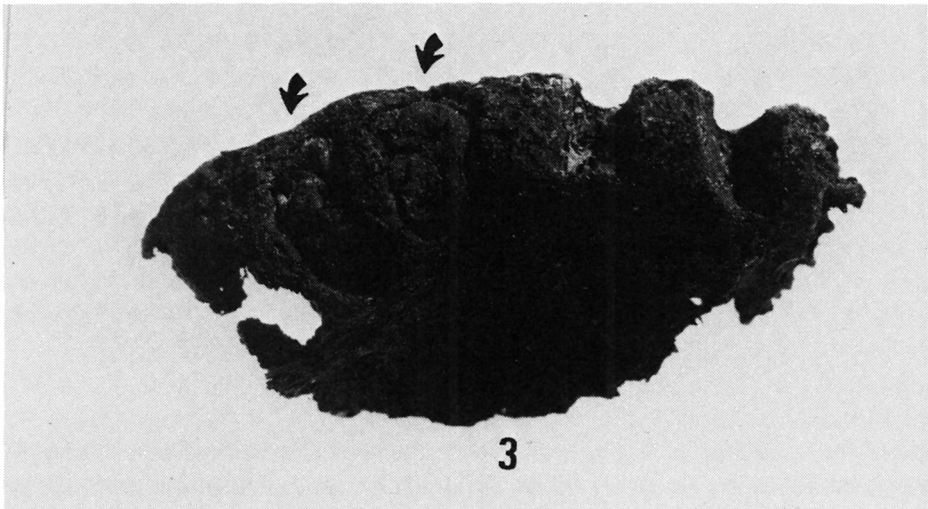

Fig. 3: Detailoptagelse af venstre overkæbeknogleled (3). To rodstumper markeret med pile.
Close-up of left upper jaw bone fragment (3). Two root fragments are indicated with arrows.

dette knoglestykke forefindes flere hår (hovedhår?) fæstnet til knoglens overflade. Den tandbærende del af knoglestykket har alveoler efter følgende tænder: 3, 2, 1-2, 3, 4, 5. Kun i -4, 5 findes rodrester, hvilket bekræftes af røntgenbilleder, der iøvrigt ikke afslører sikre sygdomstegn i knoglen. Man bemærker en næsten helet alveole efter -1, der således må antages at være mistet i levende live.

Ad III & IV: Disse to små knoglestykker repræsenterer tilsammen de tandbærende dele af den nederste, forreste del af overkæbeknoglen (maxilla). De kan bringes til at passe ganske nøje sammen i midtlinjen svarende til den her eksisterende midtlinje-knoglesøm (sutura intermaxillaris). De nærmest pyramideformede knoglestykker har hver 4 flader, der alle tydeligt kan erkendes:

- a) opadvendende flade, der har udgjort en del af bunden i kæbehulen.
- b) fremadvendende flade, der har udgjort en del af udsiden (læbesiden af det tandbærende parti)
- c) bagud-nedadvendende flade, der har udgjort en del af ganesiden af det tandbærende parti og
- d) opad- og mod midtlinjen vendende flade, der har udgjort en del af bunden i forreste del af næsehulen.

De to kæbeknogler viser alveoler efter følgende tænder: 5, 4, 3, 1 + 1, 2, 3, 4, med rodrester i 4, 3 + 3, 4 (fig. 3). De øvrige alveoler er tomme som følge af tandtab efter dødens indtræden. Rodresten svarende til 4+ er løstsiddende og efter fjernelse viser den en karakteristisk to-delt (bifid) rod, hvilket er en hyppigt forekommende rodform hos nulevende danskere.

Om de sparsomme tandfund må siges, at det ikke er muligt at afgøre, om rodresterne er udtryk for et i live stærkt nedslidt tandsæt, eller om tandkronerne er knækket (efter humussyreafkalkning) efter dødens indtræden. Det kan i denne forbindelse bemærkes, at Grauballemanden havde et ret udtalt slid af de 19 bevarede tænder (5), og at dette stemmer godt overens med Christophersens undersøgelser (2) på et dansk arkæologisk materiale fra jernalderen.

Sammenfattende må man således konkludere, at det undersøgte kæbeskeletmateriale med meget stor sandsynlighed stammer fra en kvinde, hvis alder – baseret på flere enkeltiagttagelser – formentlig har været mere end 20 år, men næppe over 30 år.

SUMMARY

Dental investigation of the peat-bog body from Elling

Our present knowledge of the dental condition of prehistoric Danes is very scant. The few reports available have focussed on attrition and dental caries. Only one other peat-bog body - the Grauballe Man - has been subjected to dental examination.

Four pieces of jaw bone remnants from the present body were studied. They comprised the right mandibular ramus and body region, the anterior part of the mandible and the two most anterior parts of the maxillary bone separated along the intermaxillary suture. Although distorted, shrunken, and markedly decalcified, the general morphology of the jaw remnants is well preserved. The areas of previous muscular insertion are not well developed, which in conjunction with the complete lack of beard stubble in well preserved remnants of chin skin lends support to the idea of the body being that of a human female. The presence of mandibular third molar alveoli, the slight reduction in height of interdental septa and the location of the mental foramen in relation to the gingival bone crest indicates a young individual (20-30 years of age at the time of death).

Intact teeth were not present. However, several root remnants were found in the alveoli. X-rays of the jaw bones did not disclose disease processes.

Hans Peter Philipsen
Århus Tandlægehøjskole

NOTER

- 1) Christophersen, K.-M.: Odontologiske undersøgelser af Danmarks forhistoriske befolkning. I-II. Tandlægebladet 42, 447, 1938 & 43, 142, 1939.
- 2) Christophersen, K.-M.: Odontologiske undersøgelser af Danmarks forhistoriske befolkning. III. Tandlægebladet 45, 1, 1941.
- 3) Pedersen, P.O.: The East Greenland Eskimo Dentition. Numerical variations and anatomy. A contribution to comparative ethnic odontology. Disputats, C. A. Reitzels Forlag, København, 1949.
- 4) Munck, W.: Patologisk-anatomisk og retsmedicinsk undersøgelse af moseliget fra Grauballe. KUML, 1956, 131.
- 5) Warrer, E. & H. Leth: En odontologisk undersøgelse af moseliget fra landsbyen Grauballe i Jylland. Tandlægebladet 74, 592, 1971.